

SÕNAMOODUSTUS

---

s-lõpuliste nimisõnade liitumisest

Sirje Mäearu

Keeletarvitaja on märganud või teab, et mõningatel juhtudel võib mõni *us*-liiteline nimisõna esineda liitnimisõna esiosas nimetava, mitte omastava käände vormis (nagu liitsõna tähenduse põhjal võiks eeldada). Sellist liitumist nimetatakse ka *s*-liitumiseks¹: *vabadusvõitlus* (vrd *võimuvõitlus*), *kirjutuslaud* (vrd *söögilaud*), *õmblusmasin* (vrd *niidumasin*), *kuumustunne* (vrd *rõõmutunne*), *rahvuskaaslane* (vrd *eakaaslane*). *s*-liitumine on kujunenud *s*- ja *ne*-sõnade *se*-lõpulisest omastavast: 1) *haiguse idu*, *teenimise võimalus* → 2) *haiguseidu*, *teenimisevõimalus* → 3) *haigusidu*, *teenimisvõimalus*.² See toob küsimuse, kas ja millal võiks sellist liitumist kasutada ka teiste *s*-lõpuliste sõnade puhul. Artiklis³ vaadeldakse *s*-sõnade liitumiskäitumist ning selle kajastust õigekeelsusallikates.

¹ *s*-liitumine puudutab ka *mine*-, *lane*-, *line*-, *ne*-sõnu (*esinemisjulgus*, *teadlasvahetus*, *töölisperekond*, *naisarst*), mida selles artiklis ei käsitleta. Vaatluse alt jäävad välja ka sellised liitsõnad, kus liitumistähenduse järgi peabki nimetav olema, nt *terasnöu*, *tellissein*, *narmasjuur*, *kerisahi* (reegleid vt nt **M. Erelt**, **T. Erelt**, **K. Ross**, Eesti keele käsiraamat. Uuendatud väljaanne. Tallinn: Eesti Keele Instituut, EKSA, 2020, lk 358–359).

² *s*-liitumise kujunemise kohta vt nt **R. Kull**, Liitnimisõnade kolm peamist liitumisrühma. – Emakeele Seltsi aastaraamat X. Tallinn, 1964, lk 139–140; **T. Erelt**, Terminiopetus. Tartu Ülikool. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 264–265.

³ Samal teemal on ilmunud lühikirjutis keelenõuande lehel, vt <http://keeleabi.eki.ee/index.php?leht=8&cid=334>.

s-liitumist on käsitletud grammatikates, õpikutes jm keelekirjutistes. Johannes Aavik on nimetavalisele liitumisele pühendanud terve raamatu – „Nominatiivsed liitumised“ ilmus 1914 ja selles on Aavik vaadelnud ka *us-* (*es-*, *is-*) ja *ne*-sõnade liitumist.⁴ Aavik ütleb, et tegusõnadest lähtuvad *us-* (*is-*) nimisõnad liituvad nimetavaliselt sagedamini (ja näiteid on ka vanemast keelest) kui nimisõnast lähtuvad. *us-*, *is-*sõnade *s*-liitumisest on kirjutanud ka Karl Vainula⁵. Elmar Muuk ja Mihkel Tedre⁶ on nimetanud ka täiendsõna struktuuripiiranguid, samuti nt Henno Jänes ja Olev Parlo⁷, Eduard Väari⁸, Tiiu Erelt⁹, Reet Kasik¹⁰. Põhjalikumalt on *s*-liitumises osalevaid sõnatüüpe vaadelnud Arnold Kask¹¹.

Õigekeelsusreeglid näevad *s*-liitumise võimaluse ette juhul, kui liituv *s*-lõpuline nimisõna on nimetavas kas kolme- või enamasilbiline (olenemata vältest) või kahesilbiline ja III vältest. *s*-liitumises saavad osaleda *us*-lõpulise liitega (*-us*, *-dus*, *-lus*, *-mus*, *-ndus*, *-sus*) tuletised, nagu nt *ohutus*, *haridus*, *komblus*, *tulemus*, *turundus*, *paarsus*: *ohutusrihm*, *haridusminister*, *kombluspolitsei*, *tulemusrikas*, *turundusjuht*, *paarsuskontroll*, ning *is*-lõpulise liitega (*-is*, *-dis*, *-tis*) tuletised, nagu nt *koostis*, *öeldis*, *elatis*: *koostisosa*, *öeldistäide*, *elatismõue*. *s*-liitumist ei peeta võimalikuks, kui sõna on nimetavas kahesilbiline ja I või II vältest, nt *kohus*, *pinnas*, *viivis*: *kohusetunne*, *pinnasepuur*, *viivisevõlg*, või ühesilbiline, nt *käis*, *veos*: *käiseauk*, *veosekäive*.

Kuna *us*-lõpuga tuletisi on kõige rohkem, on palju ka *us*-lõpulise esiosaga liitnimisõnu. Mõnevõrra osaleb liitumises ka *is*-lõpulis

⁴ J. Aavik, Nominatiivsed liitumised. Eesti Kirjanduse kaasanne. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1914 [kaanel 1915].

⁵ K. Vainula, Eesti keele õigekirjutuse-käsiraamat. Tallinn: autori kirjastus, 1932.

⁶ E. Muuk, M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus. Neljas, muutmata trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1934.

⁷ H. Jänes, O. Parlo, Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele V. Tuletusõpetus. Progümnaasiumi V, reaalkooli III ja kutsekooli III klassile. Teine, täiendatud trükk. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1939.

⁸ E. Väari, Eesti keele õpik keskkoolile. Tallinn: Valgus, 1968.

⁹ T. Erelt, Terminioõpetus, 2007.

¹⁰ R. Kasik, Sõnamoodustus. Eesti keele varamu I. Tartu Ülikooli kirjastus, 2015.

¹¹ A. Kask, Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu, 1967.

tuletisi. Peale tuletiste on *s*-lõpuga ka liigendamatud omasõnad, nt *kohus, nõges, räabis*, ning laen- ja võõrsõnad, mis käänduvad eesti sõnade moodi *e*-liselt, nt *tärklis, tiisikus, kookos, viirus, tennis, süüfilis*. *s*-liitumise võimalikkus oleneb sõna struktuurist. *s*-liitumise puhul on räägitud eeskätt *s*-lõpuga nimisõnade liitumisest nimi-sõnadele, mõnes allikas on mainitud ka liitumist omadussõnadele (*elamusrikas, nakkusohklik, looduspuhas*)¹².

Keelekorraldus on *s*-liitumist normimisega suunanud, mis kajastub ka õigekeelsussõnaraamatutes. Samas pole kõike võimalik automaatselt *s*-liitumise peale normida. Nii ongi *s*-liitumine sõnuti ebahütlane: mõne sõna puhul võib esineda üksnes reeglipärasest omastavalist liitumist: *mustusekord, palavusepelgus, saatusehoop, tärglisesisaldus, ümbrusetaju*, mõne sõna puhul ainult *s*-liitumist: *elatisvõlglane, haiguskolle, nakkusallikas, päevituskreem, vaimustus-hüüe, õigusrikkuja*, ning mõne sõna puhul nii omastavalist kui ka *s*-liitumist: *haigus(e)tekitaja*¹³, *kaotus(e)kibedus, loodus(e)sõber, puhkus(e)päev, teadus(e)himu, vabadus(e)kaotus, valgus(e)kartlik*.¹⁴

s-liitumine on üldistunud ka sihitisliku täiendosa korral: *arvamusavaldus* (arvamust avaldama), *loodusvaatlus, niiskuseemaldi, soojusmõõtur, vastavushindamine*. Sihitislikku *s*-sõna on varem soovitatud tarvitada üldiselt omastavas käändes¹⁵, nt

---

¹² J. Aavik, Nominatiivsed liitumised, lk 23–24; K. Vainula, Eesti keele õigekirjutuse-käsiraamat; T. Erelt, Terminiopetus; R. Kasik, Sõnamoodustus.

¹³ Selline vormistus märgib seda, et võimalik on nii omastavaga *haigusetekitaja* kui ka *s*-liitumisega *haigustekitaja*.

¹⁴ Näited on õigekeelsussõnaraamatust, üldkeeles võib omastavalist liitumist olla rohkem.

¹⁵ Vt nt Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna 5. aprilli 1932. a otsus (EKS-i Keeleteoimkonna otsuseid. – Eesti Keel 1932, nr 3, lk 85–86); K. Vainula, Eesti keele õigekirjutuse-käsiraamat, lk 24; E. Muuk, M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus, lk 42 (sõna *tervisehoid* kõrval erandlikuna ka *tervishoid; uudishimu*); J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1936, lk 24 (erand *tervishoid*); H. Jänes, O. Parlo, Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele V, lk 28; K. Kure, Eesti keele grammatika. Tuletusõpetus ja lihtlause süntaks. Keskkooli IX klassile, õpetajate seminaridele ja instituutidele. I vihk. Tuletusõpetus. Tallinn: Pedagoogiline Kirjandus, 1949, lk 29; A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 39–40 (erandid *arvamusavaldus, tervis-*

*tervisehoid*¹⁶, *vaimustuseavaldus*, *kõrgusekartus*, *kosmoseuuring*. Tiiu Erekti¹⁷ järgi ei õigusta sihitislikud täiendosad erandistaatust, vaid alluvad *s*-liitumise leviku üldtendentsile. Erekti arvates pingutas kooligrammatika siin asjatult, õpetades, et selline täiendõna tuleb omastavaliselt liita. Tänapäeva allikates pole sihitislikku laiendõna enam eraldi esile toodud, seesugused näited on teiste liitumiste hulgas.

Sihitisliku täiendiga liitsõnade puhul on märgata tugevat tendentsi *s*-liitumise poole, oma osa on siin ka normingutel. Varasemates ÕSides on valdav omastavaline liitumine, uuemates on tulnud nimetavaline selle kõrvale või asemele. Nt VÕS 1953¹⁸, 1960¹⁹, 1976²⁰ *haigusetekitaja*, *niiskusesisaldus*, *huumusesisaldus*, ÕS 1999²¹ j *haigus(e)tekitaja*, *niiskus(e)sisaldus*, *huumus(e)sisaldus*; VÕS 1953, ÕS 1960 *looduseuurija*, ÕS 1976 *loodus(e)uurija*, ÕS 1999 j *loodusuurija*; VÕS 1953 *kindlustusevõtja*, ÕS 1999 j *kindlustusvõtja*. On ka juhtumeid, kus nimetava kõrvale on tulnud

---

hoid, *seadusandlus*); E. Vääri, Eesti keele õpik keskkoolile, lk 170; J. Valgma, N. Remmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. 2. trükk. Tallinn: Valgus, 1970, lk 316 (erandid *seadusandlus*, *tervishoid*, *muinsuskaitse*, *looduskirjeldus*). V. Tauli, Eesti grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus. Institutionen för finsk-ugriska språk. Soome-Ugri Keelte Instituut. Upsala, 1972, lk 10 järgi esineb omastavaline liitumine juhul, kui põhisõnaks on *ja*- või *mine*-vorm ja sellega väljendatud tegevus on sihitud laiendõnaga väljendatule (*looduseuurija*, *soojusemõõtja*, *õigusemõistmine*).

¹⁶ Sõna *tervis* liitumise kohta vt pikemalt allpool.

¹⁷ T. Erekt, Terminiõpetus, lk 265.

¹⁸ Väike õigekeelsuse sõnaraamat. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.

¹⁹ Õigekeelsuse sõnaraamat. Toimetanud E. Nurm, E. Raiet, M. Kindlam. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.

²⁰ Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. Kull, E. Raiet. Koostanud T. Erekt, R. Kull, V. Põlma, K. Torop. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1976.

²¹ Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toimetanud T. Erekt. Koostanud T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik, T. Erekt. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1999.

omastav, nt VÕS 1953 *valgusnõudlik*, ÕS 1960, 1976 *valgusenõudlik*, ÕS 1999 jj *valgus(e)nõudlik*.

Alljärgnevalt vaatlen *s*-liitumist täiendsõna tüübi järgi.

harjutus-tüüp

s-liitumine on võimalik siis, kui sõna on nimetavas käändes kolme- või enamasilbiline²², nt *tulemus*, *nõrdimus*, *pangandus*, *vahetuvus*.

us-lõpulise liitega sõnad liitnimisõnades:

- 1) kolmesilbilised I-väitelised: *asendusema*, *ehitusmaterjal*, *higistusvahend*, *hämaruslüüti*, *karistusseadustik*, *libedustõrje*, *lülitusmehhanism*, *masendusmeeleolu*, *olelusvõitlus*, *turundus-idee*, *valitsusasutus*, *ärevushoog*; *aastavahetuspidu*, *umbusaldus-avaldus*, *veevarustussüsteem*; II-väitelised: *arveldusosakond*, *hallitusseen*, *harjutusväljak*, *hoonestusõigus*, *koolitusassistent*, *pangandussektor*, *soojustuskiht*, *sünnitusarst*, *teenistuskäik*, *tühjendusmüük*, *viisakusnõue*, *perspektiivitustunne* (silpe loetakse rõhust alates); *lastehalvatusepideemia*, *otsekorraldusleping*, *siseviimistlusfirma*; III-väitelised: *nähtavuskaugus*, *nõrdimuspühang*, *pettumustunne*, *sõltuvushaige*; *kokkukuuluvustunne*;
- 2) neljasilbilised: *vahetuvusseadus*, *turvalisuskaalutus*, *lootusetustunne*, *süüdimatusseisund*;
- 3) viiesilbilised: *karistamatustunne*, *ühinematuspoliitika*.

Kui arvestada seda, et *lisus*- ja *matus*-lõpuliste sõnade liitumist mõjutab pigem kaasrõhk (nagu märgiti Oma Keele kolleegiumi tagasisides artikli kohta), viiks see need *tehas*-tüüpi, mille puhul peaks liitumine seniste reeglite järgi olema omastavaline. ÕS on andnud *lisus*- ja *matus*-lõpulise täiendsõnaga liitsõnad üksnes *s*-liitumisega, nt *perioodilisusseadus*, *turvalisuskaalutus*, *teralisusaru*

²² Kolmesilbilisi on nimetanud nt A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 38; E. Vääri, Eesti keele õpik keskkoolile, lk 170; R. Kasik, Sõnamoodustus, lk 302, kolme- ja enamasilbilisi M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 406; T. Erelt, Terminiopetus, lk 266.

(fotograafias); *liitumatuspoliitika, pidamatusside, rahuldamatus-tunne, sekkumatuspoliitika, ühinematusliikumine*. Üldkeeles on näha ka omastavalist liitumist, mille eelistamise korral on sagedam lahkukirjutus, vrd konkreetse vormi täppisotsinguid Google'ist (vaadatud 10. X 2016): *turvalisusnõue* 21 kasutusjuhtu, *turvalisuse-nõue* 7, *turvalisuse nõue* 31²³, *rahuldamatustunne* 31, *rahuldamatuse-tunne* 15, *rahuldamatuse tunne* 46.

Vähesel määral osaleb *s*-liitumises ka *is*-lõpuga tuletisi: *ehitis-register, elatisvõlglane, hüvitistaotlus, kohustusõigus, tagatiskiri*.

Peale liitnimisõnade esineb *s*-liitumist ka liitomadussõna-des: *ehitisalune, elamusvaene, haridusvaenulik, inimsusvastane, kivistisrikas, kabetsusväärne, koristusküps, merendusala, põrutus-kindel, rasedusaegne, vajaduspõhine, valitsustruu; hallituskindel, istutusjärgne, mürgistuskahlane, rühmitusülene, saavutusrohke, sünnituspubune, teenistusvalmis, uuendusmeelne; salakaubandus-vastane, veeuputuseelne, sõjaväeteenistuskõlblmatu; harjumuspärane, sõltuvusvastane; turvalisusalane*.

Peale *us-*, *is*-lõpuga tuletiste liituvad nimetava vormis ka käänamise ja liitumise poolest *harjutus*-tüüpi sõnade taoliseks mugane-nud laen- ja võõrsõnad²⁴. Sellist sõna sisaldavad *riitsinusõli, süüfilis-haige, teetanusvaktsiin, teetanusvastane, tiisikushaige*.

Omastavalise liitumisega on nt *pimedusepelgus, tagatiseandja*, kahesuguse liitumisega *hubasus(e)tunne, vabadus(e)armastus, vabadus(e)kaotus*; samuti *piiritus(e)tehas, piiritus(e)tööstus*. Kuna selliseid näiteid pole palju, saab järeldada, et *harjutus*-tüübi korral on *s*-liitumine võrdlemisi üldine.

raskus-tüüp

us- ja *is*-lõpulise liitega nimisõna liitub nimetava vormis, kui ta on nimetavas käändes kahesilbiline ja III-välteline, nt *loodus, nakkus, koostis*.

²³ Arvesse on võtmata täiendist tulenev lahkukirjutus: *tarkvara turvalisuse nõue*.

²⁴ A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 38.

Rohkesti on *us-lõpulise* esiosaga liitnimisõnu: *haigushüvitis, haigustunnus, haldusosakond, kahtlusalune, kiiruspiirang, koltushaigus, koormustaluvus, langustrend, liiklusjärelvalve, looduskaitse, loovuskoolitus, nakkuskolle, nakkustõrje, nõidussõna, paiksustsenssus, pikkusühik, rahvusrühm, raskusjõud, reostustaluvus, seaduseelnõu, soojuskadu, suhtlusoskus, sündsustunne, teadusajakiri, teadvushäire, toetussumma, töötusmäär, vaesuspiir, varguskatse, õendusteadus; alaväärsustunne, iseseisvuspüüe, silmaümbruskreem, õigekeelsussõnaraamat; likkus-lõpulised: kõlblikkusaeg, piinlikkustunne, pärilikkusteooria, tundlikkuslävi; abikõlblikkuskriteerium, aupaklikkustunne; võörtüvelised us-lõpulised (silpe loetakse rõhust alates): immuunsuskadu, kollektiivsustunne, lojaalsuskampaania. Vähesel määral on is-sõnade näiteid: *koostisaine, koostisosa, kaetisrohi.**

s-liitumist esineb peale liitnimisõnade ka liitomadussõnades: *austusväärne, haiguskahtlane, häälduspärane, kaotusrohke, kiirgustundlik, koormusvaba, kuumuskindel, loodussäästlik, mõistuvastane, nakkusõrn, ootusrikas, rahvusülene, sündmusvaene, vaatlusalune, valgusküllane, võitlusvalmis, väärtuspõhine; ülevaatuseelne.*

Kaks sõna, mis suure hulga liitsõnu moodustavad, on *seadus* ja *õigus*.

s-liitumisega on nt *seadusandja, seadusandlus, seaduseelnõu, seadusjõud, seadusjärgne, seaduskuulekas, seaduspärane, seadusrikkuja, seadusrikkumine, seadusvastane; õigusajalugu, õigusakt, õigusalane, õigusjärglane, õigusjärgne, õigusjõud, õiguskaitse, õiguskantsler, õigusloome, õigusnorm, õigusriik, õigusrikkuja, õigusrikkumine, õigusüsteem, õigusteadus, õigusvahemees, õigusvastane, õigusvõime.*

Liitumismuutused puudutavad eeskätt sihitislikku täiendsõna: VÕS 1953 *seaduserikkuja*, ÕS 1960, 1976 *seaduserikkuja, seaduserikkumine*, ÕS 1999 *seadus(e)rikkuja, seadus(e)rikkumine*, ÕS 2006 jj *seadusrikkuja, seadusrikkumine* (parem kui *seaduserikkumine*); VÕS 1953 *õiguserikkumine*, ÕS 1960, 1976 *õiguserikkuja, õiguserikkumine*, ÕS 1999 jj *õigusrikkuja, õigusrikkumine* (parem kui *õiguserikkumine*); VÕS 1953, ÕS 1960 *seadusvastane*, ÕS 1976 *seadus(e)vastane*, ÕS 1999 jj *seadusvastane*; ÕS 1960 jj *õigusvastane*.

Omastavalise liitumisega on eelkõige teatava värvinguga sõnad: *seadusekonks, seadusemees, seadusesilm, seadusetundja, seadusetäht, seaduseväänaja; õiguseleidja, õigusenõudja, õiguseotsija, õiguseväänaja.*

s-liitumisele alluvad ka võõrast päritolu raskus-sõnad²⁵: *bambus-tihnik, huumuslembene, huumuskiht, huumusrikas, kookospalm, kookospähkel, kookosõli, luksuse, luupushaige, moorusmari, mooruspuu, muskusnääre, tsitrusistandus, tsitrusvili, tsitrusõli, tüüfushaige, viirushaige, viirusvaba, viirusvastane, viirusõpetus.*

Siin rühmas ei paista s-liitumine olevat nii üldine kui *harjutus-tüübis*. Üksnes omastavas on *kahtlusekübe, kahtluseeeme, kahtluse-uss, kahtlusevari, kindlusemüür, küllusesarv, mustusesisaldus, mustuse-vedaja, mõistuseinimene, puhtusearmastus, puhtusekontroll, puhtusepidamine, saatuselöök, truudusemurdmine, tärgklisesisaldus, tärgklise-rikas, ümbrusetaju; aktusesaal, kosmoselaev, kosmoselend, kosmose-uurija, kursusetöö.*

Kahel kujul esinevad nt *haigus(e)tekitaja, kaotus(e)valu, kõrgus(e)kartus, lahkus(e)avaldus, loodus(e)sõber, nakkus(e)kandja, niiskus(e)sisaldus, puhkus(e)graafik, puhkus(e)tasu, rõskus(e)laik, saatus(e)kaaslane, seisus(e)vahe, sõprus(e)avaldus, tarkus(e)päev, teadus(e)huviline, truudus(e)vanne, tärgklis(e)tööstus, uhkus(e)-asi, vaesus(e)tunnistus, valgus(e)nõudlik, valgus(e)tarve, väetis(e)-lahus, õigus(e)mõistmine, pärisorjus(e)aegne, pärisorjus(e)vastane; huumus(e)sisaldus, kookos(e)helbed, kursus(e)kaaslane, kursus(e)-õhtu, tüüfus(e)pisik.*

teos- ja tehas-tüüp

s-liitumist ei soovitata laiendada *teos*-tüübi sõnadele²⁶ ning I- ja II-väلتelistele *tehas*-tüübi sõnadele²⁷. Põhjuseks on nt märgitud

²⁵ A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 39.

²⁶ E. Muuk, M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus, lk 42; A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 39.

²⁷ E. Muuk, M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus, lk 42; A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 39; E. Kindlam, Meie igapäevane keel. Tema hoolet ja seadet. Tallinn: Valgus, 1976, lk 184; T. Erelt, Terminioõpetus, lk 266. R. Kasik, Sõnamoodustus, lk 303 nimetab kahesilbilisi II-väلتelisi *us*-tuletisi, varem (2013, lk 217) on nimetanud ka I-väلتelisi.

kaasrõhku: kui *-e* satub kaasrõhulisele kohale, siis ta ei kao²⁸: *jänesejaht, orasepõld, sügiseilm, terasetööstus, madruseülikond*. Tuletistest kuuluvad siia peale *us*-liiteliste (*vanus, katus*) ja *is*-liiteliste (*pistis, viivis*) ka *s*-liitelised (*seos, lihas, liiges*).

Selle rühma sõnad on nimetavas käändes

- 1) ühesilbilised, nt *toes, veis, veos: toesehaigus, veisekasvatus, veosekindlustus*;
- 2) kahesilbilised I-vältelised, nt *kobus, lihas, vanus: kohusetruu, kohusetäitja, lihasekramp, lihasevalu, lihase rebend, lihasesisene, lühisevool, nõgesejahu, terasetarne, terasemark, terasevalu, vanusepiirang, vanuserühm, vanusetasu*; II-vältelised, nt *katus, liiges, pistis, tennis: harjasekimp, katusealune, kõõluse rebend, kääbusetaoline, kütisetegemine, liidesepesa, liigesehaigus, liigesejäikus, liigesepõletik, liigesetrauma, matusekorraldaja, otsusekindel, pinnasekiht, pistiseandja, räabisepüük, sepisekunst, tellisetaht, tellisepress, uudisegrupp, uudisekünnis, viivisemäär, viivisevaba; arahhiseõli* (silpe loetakse rõhust alates), *herpeseviirus, iirisejäätis, iirisekaste, tennisepall, tennis särk, tennisväljak*.

Kahesuguse liitumisega on nt *kütis(e)maa, tennis(e)hall, tennis(e)kingad*.

Nimetava vormis on erandlikult *uudishimu*, samuti *sügis*-liit sõnad, mis algul olid käibel omastavalisena: VÕS 1946²⁹ *sügiseilm, sügisekuu, sügispäev* jt. *s*-liitumine tuli esialgu omastava kõrvale: VÕS 1953 *sügis(e)hommik, sügis(e)ilm, sügis(e)kuu, sügis(e)mantel, sügis(e)päev*; ÕS 1960, 1976 *sügisehommik* jt = *sügishommik* jt ning lõpuks asemele: ÕS 1999 jj *sügishommik, sügisilm, sügismantel*.³⁰

Probleemseimad kahesilbilised sõnad selles rühmas on praegusajal liitsõnarahkuse ja -sageduse tõttu *liiges* ja *lihas*. Kui võrrelda

²⁸ J. V. Veski, Ääremärkusi nimisõnade liitmise kohta eesti kirjakeeles. – Ema-keele Seltsi aastaraamat III. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957, lk 29.

²⁹ E. Muuk, Väike õigekeelsus-sõnaraamat. 8. trükk. Tartu: Teaduslik Kirjastus, 1946.

³⁰ Peale sõna *sügis* liitub nimetava vormis ka *kevad* (*kevadhommik, kevadilm, kevadmantel*), ent mitte *suvi* ega *talv* (*suvehommik, suveilm, talvapäev, talvemantel*).

Google'i keelekasutust (vaadatud 12. IX 2016), on omastavalise ja *s*-liitumise suhe mõne liitsõna põhjal järgmine:

liigesehaigus 45 000 kasutusjuhtu, *liigeshaigus* 6100; *liigesejäikus* 1490, *liigesjäikus* 4720; *liigesekapsel* 5270, *liigeskapsel* 1920; *liigese põletik* 59 600, *liigepõletik* 3040; *liigesevalu* 59 400, *liigesvalu* 14 800; *liigesevõie* 3250, *liigsvõie* 1740;

lihasejõud 1240, *lihasjõud* 12 500; *lihasekramp* 891, *lihaskramp* 21 000; *lihasemass* 1030, *lihasmass* 77 200; *lihasenõrkus* 2370, *lihasnõrkus* 16 200; *lihasepinge* 3150, *lihaspinge* 38 000; *lihasetöö* 1940, *libastöö* 7800.

Sellest on näha, et sõna *liiges* puhul on valdav omastavaline liitumine, kuid sõna *lihas* puhul domineerib juba *s*-liitumine. Põhjuseks võib mh olla nimetavalise esiosaga liitsõnade, nagu *lihaskasvaja*, *lihaskest*, *lihaskude* (koostist näitav täiendsõna on reeglipäraselt nimetavas), *lihaskiud* (erandliku *s*-liitumisega sõna anatoomias, üldkeeles *lihasekiud* nagu *närvikiud*), eskuju.

Kahe välttega sõnad

Mõni sõna on käibel nii teises kui ka kolmandas välttes. Välttest oleneb ka liitumine. Sellised vältelt variantsed *s*-sõnad on nt *tervis*, *teenus*, *leelis*.

Tervis moodustab suurel hulgal liitsõnu, eesti keele tekstikorpuses EstonianNC (vaadatud Sketch Engine'i kaudu) leidus mitusada liitsõna, kus *tervis* täiendiks. Selliseid liitsõnu tuleb pidevalt juurde ja osa neist jõuab ka sõnaraamatusse.

Sõna *tervis* oli varem normitud III-vältelisena, osas liitsõnus esines ka *s*-liitumine, mis kahesilbilise III-vältelise sõna puhul on reeglikohane võimalus: EÕS III³¹ `tervis (kriipsuke ` märgib III vältet): `tervis(e)allikas, `tervis(e)hoid, `tervis(e)kahjulik, `tervis(e)-leht, `tervis(e)muda, `tervis(e)riike, `tervis(e)vesi; `tervisehooldamine, `tervisehävitus, `tervisekarastus, `terviseparandus.

---

³¹ Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II, täiendatud ja parandatud trükk. III köide. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1937.

Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteimkond otsustas 17. mail 1938 lubada sõnast *tervis* nii II- kui ka III-vältelist kuju³² ning järgmistes ÕSides tuligi III-vältelise kõrvale II-välteline variant. See toob mõne väljaande puhul küsimuse, mis vältes on liitsõna esiosa. Elmar Muuk ütleb oma sõnaraamatu sissejuhatuses³³, et otsitava täisvormi leidmiseks tuleb asendusmärk ~ asendada „sõnarühma esimese jämedatrükilise sõnaga“. Kuna esimene märksõna on III-välteline, siis võiks arvata, et see osaleb ka liitsõnus: *'tervis(e)hoid*, *'tervis(e)-kahjulik*, *'tervisekarastus*, *'terviseparandus*, *'tervisleht*, *'tervismuda*, *'tervisrike*, *'tervisvõimlemine*.

VÕS 1953 annab esikohal III-vältelise variandi. Seda, kumb kahest sama kujuga, aga eri vältega sõnast osaleb liitsõnamoodustuses, pole öeldud. Kui eeldada, et esimene, III-välteline, on *s*-liitumine reeglikohane: *'tervishoid*, *'tervisleht*, *'tervismuda*, *'tervisrike*; omastavaga nt *'tervisekarastus*, *'terviseparandus*.

ÕS 1960 annab esikohal II-vältelise variandi, mis on ka liitsõnus täiendosaks. Suuremas osas näidetes osaleb omastav: *tervisehäire*, *tervisekahjulik*, *tervisekahjustus*, *tervisekaitse*, *tervisekarastus*, *tervisleht*, *terviseparandus*, *terviserike*; osa on kahel kujul: *tervis(e)muda*, *tervis(e)vesi* ning üks ainult nimetavas: *tervishoid*. Seega näeme kolmes liitsõnas II-vältelise sõna *s*-liitumist.

ÕS 1976 suunab III-välteliselt liitumiselt II-vältelisele: *'tervisehäire jt = tervisehäire jt*. Erandliku liitumisega on *tervishoid* ning *tervismuda*, *tervisvesi* (omastavaliste *tervisemuda*, *tervisevesi* kõrval).

Ka ÕS 1999, 2006³⁴, 2013³⁵ annavad mõlemad variandid (esikohal on II-välteline), märkides, et liitsõnus on harilikult II välde. Ainult *s*-liitumisega on *tervishoid*, kahesuguse liitumisega *tervis(e)-*

³² A. Kask, EKS-i Keeleteimkonna viimaste koosolekute otsuseid. – Eesti Keel 1938, nr 2, lk 61.

³³ E. Muuk, Väike õigekeelsus-sõnaraamat, lk 9.

³⁴ Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toimetanud T. Erelt. Koostanud T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2006. <http://www.eki.ee/dict/qs2006/>.

³⁵ Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Toimetanud M. Raadik. Koostanud T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013. <http://www.eki.ee/dict/qs2013/>.

muda, tervis(e)vesi, 2006. aasta ÕSi on lisandunud *tervis(e)edendus*. Google'i otsing (vaadatud 12. IX 2016) näitab viimase puhul omastavalise liitumise ülekaalu: *terviseedendus* 90 400 kasutusjuhtu, *tervisedendus* 59 100.

Tervis on probleemne olnud juba 40 aastat tagasi. Nt on Ester Kindlam³⁶ arutlenud sõna *tervis* liitumise üle. See, kas sõna on II või III vältes, määrab ka tema liitumismooduse, st II-välteline sõna peaks olema omastavas käändes. Kunagi oli *tervis* fikseeritud üksnes III-välteliseks ja sellest ajast on pärit ka *tervismuda* ja *tervisvesi*, mis nüüd küll on käibel II-välteliseks, nagu ka *tervishoid*, mis on liitumise kohalt pretsedenditu (küll oleks sobitunud III-vältelise esiosaga liitsõna teiste analoogsete, nagu *looduskirjeldus*, *muinsuskaitse*, *hulka*). Kindlam kirjutab, et ka *tervis*-sõna II-välteliseks peab kajastuma liitumislaidis, kuid muuta *tervishoid* reeglipäraseks II-vältelise esiosaga *tervisehoiuks* on praegu hilja. „Küll aga pole veel hilja suunata ülejäänud juhtusid II-välteliste täiendsõnade üldrühma, kasutades *e*-liitumusi. See on mõistlik suund juba sellegi poolest, et ei põhjusta kokkupõrget ka nende keelevaistuga, kelle isiklikus leksikonis on *tervis* III vältes³⁷: on ju täiesti võimalik III-vältelistest sõnadest moodustada vokaalliitumisi (nagu *seadusevastane*, *määrusekohane*, *teadusemees* jne).“ Kui *tervishoid* välja arvata, on teistel *s*-liitumisega *tervis*-liitsõnadel ÕSides esitatud ka omastavaline paralleelvariant: *tervis(e)muda*, *tervis(e)vesi*, *tervis(e)edendus*.

Teenus oli algul normitud II-välteliseks (ÕS 1960, 1976). 1999. aasta ÕSi lisandus III-välteline variant ning 2006. aasta ÕSi esimene liitsõna, kus *teenus* on täiendsõnaks: *teenustasu*. Kuna märksõnu on kaks, tekib küsimus, millises vältes on täiendsõna. *s*-liitumise reegli järgi peaks olema III välde: *`teenustasu*. II-välteline täiendsõna lisaks uue näite erandlikku II-vältelise *s*-liitumisse (II välte puhul oleks reeglipärane *teenusetasu*). Uusi liitsõnu, mis pole veel sõnaraamatutesse jõudnud, on nt *teenuseleping*, *teenusemajandus*, *teenusepõhine*. Keeletarvitajal on nende moodustuse suhtes kõhkclusi, nagu näitavad keelenõuandele tulnud küsimused.

³⁶ E. Kindlam, *Meie igapäevane keel*, lk 184–185.

³⁷ III-vältelise esiosaga liitsõnu võiks esitada ka ÕS.

VÕS 1946, ÕS 1960, 1976 on fikseerinud sõna *leelis* III-välteliseks, mis esineb nõnda ka liitsõnus '*leelis(e)kindel*, '*leelisesisaldus*. ÕS 1999 jj esitavad ka II-vältelise variandi (antud esikohal), mistõttu liitsõnade puhul tekib siingi küsimus, mis vältes on täiend sõna.

Kokkuvõtteks

Vaadeldud materjali põhjal võib öelda, et *s*-liitumine on rohkenenud reeglikohastes tüüpides (kolme- ja enamasilbiline ning kahesilbiline III-välteline *s*-lõpuline nimisõna) ning on tasapisi laienemas ka kahesilbilisele I- ja II-vältelisele *s*-nimisõnale. ÕSi tegijatel tuleks koos Emakeele Seltsi keeleteoimkonnaga kriitilisse liitumistüüpi kuuluvate *s*-sõnade liitumine läbi vaadata, et hinnata nende liitumiskäitumise muutusi.

Oma Keel 2016, nr 2